

Zaniklá sídla jako místo paměti českého pohraničí¹

Abandoned settlements as site of memory of the Czech borderland

David Kovařík

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Čechyňská 19, 602 00 Brno

E-mail: kovarik@usd.cas.cz

Abstract

The paper deals with the issue of post-war abandoned communities and settlements in the Czech borderland and the current form and function of these places in society and in the countryside. The paper will first describe the development of abandonment and demolition of the border settlements in its historical and social context. Most of the extinct settlements in the Czech borderland described were levelled in the first years after World War II or during the reign of the communist regime in Czechoslovakia. Most of these settlements were destroyed because of the displacement of Germans from the Czech lands, as they remained permanently abandoned. Other settlements disappeared due to the establishment of a border zone or military training areas. The study will go on to discuss in more detail the theme of the collective recollection of the extinct border settlements from their former inhabitants, in this case mainly among the displaced Germans from the Czech lands. In the next part of the study, some specific activities to popularize and revive the abandoned settlements that occurred mainly after 1989 and are ongoing to the present day will be documented and critically evaluated directly in specific border regions.

Keywords

Abandoned settlements, migration, the Czech borderland, collective memory, 20th century.

Úvod

V krajině se nachází mnoho míst, které se vyznačují specifickým významem, zvláště symbolikou nebo nadčasovým posláním.² Patří sem především veřejně známé stavby nebo

---

¹ Tato studie byla připravena v rámci Programu Ministerstva kultury České republiky na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity NAKI II, projekt DG18P02OVV070: Identifikace a trvalá dokumentace kulturní, krajinné a sídelní paměti obce – na příkladu zaniklých sídel Moravy a Slezska.

² K fenoménu „míst paměti“ a jeho vztahu k českému prostředí srov. např.: HLAVAČKA, Milan: Místa paměti a jejich postavení v historickém a společenském „provozu“. In: *Místa paměti česko-německého soužití: Sborník příspěvků z konference pracovní skupiny Česko-německého diskusního fóra Místa paměti v Chebu 5. 6. 2010*, Praha, Antikomplex pro Bohemicum Collegium, 2011, s. 16–23; HROCH, Miroslav: Paměť a historické vědomí v kontextu národní pospolitosti. In: ŠUSTROVÁ, Radka – HĚDLOVÁ, Luba (eds.): *Česká paměť: Národ, dějiny a místa paměti*. Praha, Academia 2014, s. 21–55; OLŠÁKOVÁ, Doubravka: Česká místa paměti mezi dědictvím a tradicí. In: *Dějiny-Teorie-Kritika* 9, č. 2 (2012), s. 262–277; RAKOVÁ, Svatava: Místa paměti na přelomu tisíciletí: Výzvy a proměny jednoho konceptu. In: HLAVAČKA, Milan – MARÉS, Antoine – POKORNÁ, Magdaléna (eds.): *Paměť míst, událostí a osobností: Historie jako identita a manipulace*. Praha, Historický ústav 2011, s. 22–32; aj.

hojně navštěvovaná prostranství od oblíbených turistických destinací až po objekty sloužící k vytváření národní a lokální identity.³ Podobnou úlohu nositelů kulturního a historického dědictví mohou ovšem plnit také různé artefakty a drobné památky, jako jsou třeba lesní kapličky zasvěcené místnímu světcí, památníky vystavěné padlým z válek nebo jen drobné pomníčky a náhrobky udržované k připomínce obětí nešťastných příhod a tragických událostí.⁴ Předpokladem pro utváření vztahu k takovému místu je ovšem porozumění jeho vývoje a vybudování pevnější vazby nebo prožití osobní zkušenosti a následně pak schopnost jedince nebo společnosti pozvednout důležitost nebo výjimečnost takové lokality a naplnit ji smysluplným významem.⁵

Obdobnou funkcí míst paměti mohou disponovat rovněž zaniklá sídla, kam patří bývalá města, vesnice nebo samoty, které byly v minulosti z různých příčin a pohnutek vysídleny a následně většinou zbourány nebo přetvořené do jiné podoby, v níž ovšem ztratily svoji původní sídelní a sociální funkci, avšak přetrvaly ve vzpomínkách lidí.⁶ V této studii se budeme věnovat zaniklým sídlům, které byly vysídleny a následně zbourány po druhé světové válce na území českého pohraničí.⁷ Vedle přiblížení samotného procesu zániku pohraničních sídel bude v textu věnována pozornost dalšímu vývoji těchto lokalit, které se většinou proměnily v pustnoucí rozvaliny, avšak po roce 1989 se staly místem různých společenských nebo kulturních aktivit.⁸

³ Tématu paměťových objektů jako míst „historické paměti“ byla v českém prostředí věnována pozornost především v kontextu výzkumu politických a společenských funkcí pomníků jako symbolů doby a jejich rolí ve veřejném prostoru. Srov.: HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří: *Pomníky a zapomínky*. Praha, Paseka 1996; KESSLER, Vojtěch: *Paměť v kameni: Druhý život válečných pomníků*. Praha, Historický ústav 2017.

⁴ Srov. BELISOVÁ, Natálie: Drobné památky v krajině. In: BELISOVÁ, Natálie (ed.): *Chraňte památky, půjčte jim na zimu svetr: Sborník příspěvků ze semináře Obnova drobných památek v krajině*. Krásná Lípa, Správa Národního parku České Švýcarsko 2008, s. 5–26; BUKAČOVÁ, Irena – HÁJEK, Tomáš: *Příběh drobných památek: Od nezájmu až k fascinaci*. Lomnice nad Popelkou, Studio JB 2001; ŠTOGROVÁ, Jarmila: *Kaplička na návsi, křížek v polích: Almanach konference Místní komunita a drobné památky: Česká Lípa 13. – 14. 5. 2006*. Česká Lípa, Občanské sdružení Drobné památky severních Čech 2006.

⁵ K problematice poslání prostoru a chápání míst v krajině blíže: VÁVRA, Jaroslav: Jedinec a místo, jedinec v místě, jedinec prostřednictvím místa. In: *Geografie* 115, č. 4 (2010), s. 461–478. Srov. též: CÍLEK, Václav – DRESLEROVÁ, Dagmar – HÁJEK, Pavel – POKORNÝ, Petr – SÁDLO, Jiří: *Krajina a revoluce: Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*. Praha, Malá skála 2005.

⁶ Pojem sídlo má více definic a funkcí a také různé vědecké obory s tímto termínem zacházejí rozdílně. V této studii budeme pod sídlem chápat stavební objekt a výtvar lidské činnosti plnící funkci obytnou a hospodářskou, přičemž součástí tohoto sídla může být i okolní plocha s pozemkem, který byl zemědělsky obhospodařován nebo jinak využíván (zahrady nebo sady). K teoretickému a metodologickému vymezení sídel blíže: VOTRUBEC, Ctibor: *Lidská sídla – jejich typy a rozmístění ve světě*. Praha, Academia 1980.

⁷ Oblast českého pohraničí nikdy nebyla přesně vymezeným správním nebo historickým celkem, a proto také není toto území geograficky jednoznačně definováno. V moderní historiografii i dalších vědách je takto nejčastěji označováno území českých zemí, které bylo do roku 1945 osídleno většinou německým obyvatelstvem. K definici, historickému vývoji a územnímu vymezení českého pohraničí blíže: ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš: *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951: Češi a Němci do roku 1945. I. díl, Úvod k edici*. Středokluky, Nakladatelství Zdeněk Susa 2010, s. 31–70.

⁸ K roli historické paměti ve vztahu k českému pohraničí blíže: SPURNÝ, Matěj: *Krajina a paměť: Zkušenost českého pohraničí*. In: KRAUSS, Marita – SCHOLL-SCHNEIDER, Sarah – FASSL, Peter (eds.): *Odchody*

Problematicke zaniklých sídel se věnují především archeologické a geografické obory.⁹

Dokumentací těchto míst v českém pohraničí se podrobně zabýval také projekt Zmizelé Sudety, který realizovalo sdružení Antikomplex ve formě putovní výstavy a publikovaného katalogu založeném na srovnání dobových a současných fotografií postižených lokalit.¹⁰ Od roku 2005 je v provozu na internetu webová stránka zanikleobce.cz, kam přispívají zejména amatérští badatelé a nadšenci, ale také pamětníci dobovými i současnými fotografiemi, krátkými texty nebo různými postřehy z těchto míst.¹¹ V zahraničí je zájem o zaniklá sídla českého pohraničí patrný hlavně v Německu a Rakousku, a to zvláště v prostředí vysídlených Němců a jejich organizací, avšak i zde se v posledních letech objevují publikace, které více propojují texty pamětníků s odbornými výzkumy dalších badatelů.¹²

Značné obliby se tematika zaniklých sídel těší mezi regionálními historiky a archiváři, často také amatérskými nadšenci, kteří ve svých pracích navazují většinou na zvyklosti tradičního vlastivědného bádání. Tento přístup se pak odráží ve výsledné literární produkci, v níž převažují hlavně popularizační práce koncipované jako soupisy postižených obcí a osad, obrazově bohatě vybavené dobovými fotografiemi nebo pohlednicemi a doprovázené texty se stručným faktografickým přehledem a základními statistickými údaji o popisované lokalitě. Naproti tomu jen málokdy se autoři těchto prací zabývají podrobněji také samotným zánikem nebo i pozdějším vývojem těchto bývalých sídel, případně sledováním dalších osudů jejich posledních obyvatel.¹³

---

a návraty: Vzpomínková kultura a životní příběhy sudetských Němců v českých zemích a Bavorsku ve 20. století. Praha, Antikomplex 2015, s. 50–59.

⁹ Srov.: ANDĚL, Jiří – POŠTOLKA, Václav: Zaniklá sídla, vývoj a specifika pohraničních okresů Ústeckého kraje. In: ANDĚL, Jiří – JEŘÁBEK, Milan – ORŠULÁK, Tomáš (eds.): *Vývoj sídelní kultury a obyvatelstva pohraničních okresů Ústeckého kraje*. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně 2004, s. 85–108; BUREŠ, Michal: *Vesnice zaniklé po roce 1945 a kulturní krajina Novohradských hor: Příklad archeologické transformace*. Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni 2015; FUNK, Lukáš: Návrh metodiky nedestruktivního výzkumu vesnic zaniklých po roce 1945. In: *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni* 4 (2010), s. 266–279; KUČERA, Zdeněk – KUČEROVÁ, Silvie: Historical Geography of Persistence, Destruction and Creation: The Case of Rural Landscape Transformations in Czechia's Resettled Borderland. In: *Historická geografie* 38, č. 1 (2012), s. 165–184; VAŘEKA, Pavel – BALÝ, Radek – FUNK, Lukáš – GALUSOVÁ, Lucie: Archeologický výzkum vesnic středověkého původu na Tachovsku zaniklých po roce 1945. In: *Archaeologia historica* 33, č. 1 (2008), s. 101–117.

¹⁰ ANTIKOMPLEX a kol. autorů: *Zmizelé Sudety/Das verschwundene Sudetenland*. Praha, Antikomplex 2015.

¹¹ Jedná se o webovou stránku www.zanikleobce.cz, která je v provozu od roku 2005 a v současnosti (k roku 2019) eviduje téměř 7 000 různých lokalit a objektů. Tato vcelku přínosná a v mnohém poučná dokumentace ovšem trpí neujasněnou klasifikací a problematičnou kategorizací, častými faktografickými chybami nebo špatnou lokalizací uváděných sídel.

¹² Např.: HELLER, Wilfried (ed.): *Verschwundene Orte: Zwangsaussiedlungen, Neuansiedlungen und verschwundene Orte in ehemals deutschen Siedlungsgebieten Ostmitteleuropas. Beiträge einer Tagung vom 11. bis 13. November 2017 in Weiden (Oberpfalz)*. Berlin, Verlag Inspiration Un Limited 2017.

¹³ Srov. např. BERANOVÁ VAICOVÁ, Romana: *Zaniklé obce na Sokolovsku*. Sokolov, Krajské muzeum Sokolov 2005; BINTEROVÁ, Zdeňka: *Zaniklé obce Doupovska od A do Ž*. Chomutov, Oblastní muzeum 2005; BOHÁČ, Jaromír – SALAMANČUK, Roman: *Zmizelé Chebsko: Zničené obce a osady okresu Cheb po roce 1945*. Cheb, Krajské muzeum Karlovarského kraje 2007; HAJER, Václav: *Kaplický poutník II.: Putování po zaniklých osadách na Kaplicku*. Kaplice, Kulturní a informační centrum Kaplice 2011; JAŠA, Luděk: *Zaniklé obce Slavkovského lesa*. Sokolov, AZUS Březová 2011; HONS, Osvald: *Zaniklé obce kolem Ralska*. Ralsko, Město

Proces zanikání sídel vykazuje různé podoby a formy, přičemž se nemuselo vždy jednat o úplnou likvidaci dotčeného objektu nebo oblasti. Velmi častý bývá například administrativní zánik, kdy konkrétní sídlo nebylo nijak zničeno ani poškozeno, ale došlo v jeho případě pouze ke změně jeho názvu nebo ke sloučení do jiného celku. V českém prostředí se objevuje také mnoho případů sídelního zániku vesnic a osad, což představuje stav, kdy v tomto prostředí již nežijí žádní stálí obyvatelé, ale alespoň část zástavby zůstala v místě zachována, přičemž je prázdná nebo slouží pro rekreační a sezónní ubytování. Badatelsky nejčastěji sledovanou a dokumentovanou kategorií představuje fyzický zánik sídel, kdy veškerá zástavba byla zbourána nebo výrazně zchátrala a stala se nadále neobyvatelnou. Na posledním místě pomyslné zánikové škály se nachází paměťový zánik znamenající nenávratné zmizení sídla nejen ze zemského povrchu, ale také z lidského povědomí.¹⁴

Problematiku zaniklých sídel je ovšem možné zkoumat také na základě sledování různých znaků a kritérií, v nichž se rozeznávají postupy plošného i individuálního zániku, procesy vzniklé přirozeným rozkladem bez lidského zásahu nebo naopak násilnou destrukcí způsobenou nešetrným zacházením či řízenou demolicí. Sídelní zánik nemusí být ani okamžitý, ale často k němu dochází postupně a někdy probíhá i velmi pomalu. Specifickou formu v procesu zanikání představuje pustnutí sídla. V této fázi může postižený objekt posloužit ještě před svou úplnou likvidací a srovnáním se zemí například jako příležitostný úkryt a přístřeší, skladiště brambor, provizorní smetiště nebo orientační bod v terénu.¹⁵ Zaniklá sídla mohou rovněž vykazovat rozličnou fyzickou podobu od dosud stojících objektů až po sotva rozpoznatelné ruiny a zarostlé rozvaliny. V mnohých případech však takový prostor již neobsahuje vůbec žádné hmotné artefakty a viditelné symboly. Přesto i taková místa mohou představovat významný rezervoár vzpomínek a udržovat se v povědomí lidí, a to například v mytologické rovině nebo zůstat uchovaná v lidské mysli přenášením ústní tradicí.¹⁶

Ralsko 2014; KINTZL, Emil – FISCHER, Jan: *Zmizelá Šumava*. Zlín, Kniha Zlín 2015; PROCHÁZKA, Zdeněk: *Putování po zaniklých místech Českého lesa I.: Domažlicko. Osudy 50 zaniklých obcí, vsí a samot*. Domažlice, Nakladatelství Českého lesa 2007; SÝKOROVÁ, Jana: *Zmizelé domovy: Příspěvek k historii zlikvidovaných obcí v okrese Most*. Most, Okresní muzeum 2002; Kol. autorů.: *Zaniklé osady Jesenícka*. Jeseník, Hnutí Brontosaurus Jeseníky 2011; aj.

¹⁴ K definování zánikového procesu neexistuje jednotný přístup a každý obor (fakticky i badatel) s ním pracuje různě. Přístup autora studie je blízký a částečně též inspirovaný archeologem Lukášem Funkem, který zánikový proces podrobně popsal ve své disertační práci. Viz: FUNK, Lukáš: *Zaniklé osídlení po roce 1945 jako archeologický pramen*. Disertační práce. Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta filozofická 2013, s. 19–26.

¹⁵ Například archeolog Tomáš Klír zahrnuje proces pustnutí mezi kulturní jevy s velkým potenciálem pro jeho mezioborový výzkum. Ačkoliv jeho poznatky se vztahují na bádání středověkých a raně novověkých dějin, dají se mnohé závěry uplatnit i pro výzkum zanikajících a pustnoucích sídel po roce 1945. Viz KLÍR, Tomáš: *Procesy pustnutí a zániku*. In: KLÁPŠTĚ, Jan – MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk (eds.): *Osídlení zemědělsky marginálních půd v mladším středověku a raném novověku*. Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2008, s. 180–185.

¹⁶ K významu pomístních názvů zaniklých sídel jako pramene bádání blíže: OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše: *Pomístní jména jakožto důležitý faktor při určování a lokalizaci zaniklých osad*. In: *Historická geografie 25* (1986), s. 255–267.

Různorodost procesu zanikání sídel se pak odráží v jeho odborném výzkumu, bohaté škále a rozmanitosti pramenů (archeologických, antropologických, historických) nebo v uplatnění mnoha teoretických konceptů i metodologických postupů od přímého terénního pozorování a zkoumání nalezených artefaktů v krajině, přes rozhovory s pamětníky až po studium písemných, obrazových nebo kartografických materiálů.¹⁷ Tato studie se pokusí v následné kapitole představit a popsat sledovanou problematiku zanikání sídel především z historického pohledu se zasazením tématu do širších politických a společenských souvislostí transformace českého pohraničí v prvních letech po druhé světové válce a v následném období nástupu a upevňování komunistické moci v Československu v 50. letech 20. století, kdy v tomto prostoru zmizelo nejvíce sídel.¹⁸

Zaniklá sídla jako součást poválečné transformace českého pohraničí

Největší skupinu zaniklých sídel v českých zemích představují místa, která zůstala opuštěná po vysídlení jejich původních německých obyvatel po druhé světové válce. Mezi lety 1945 až 1950 proběhla v pohraničních oblastech československého státu výměna téměř pěti milionů obyvatel, což významně proměnilo národnostní, sociální i demografickou strukturu zdejších oblastí a poznamenalo jejich další vývoj. Počet obyvatelstva v českém pohraničí poklesl o jednu třetinu oproti předválečnému stavu, navíc nové osídlení trpělo v jednotlivých oblastech značnou nerovnoměrností v hustotě zalidnění. Lépe se osídlily zemědělsky úrodné oblasti, (Polabí, Žatecko nebo jižní Morava), místa s vysokou koncentrací průmyslu a větší nabídkou pracovních míst, stejně jako města a obce nacházející se na hlavních komunikačních tazích a vybudovanou infrastrukturou. Naproti tomu málo osídlené nebo i zcela prázdné zůstávaly podhorské vesnice v periferních nebo hospodářsky zaostalých oblastech, které se často nacházely v těsné blízkosti státních hranic.¹⁹

¹⁷ K metodologickým přístupům uplatňovaným ve studiu zaniklých sídel a možnostech využívání pramenů základny v mezioborové perspektivě srov. CAJTHAML, Jiří: *Rekonstrukce historické krajiny a zaniklých obcí: Habilitační přednášky*, sv. 26. Praha, České vysoké učení technické 2013; FUNK, Tomáš: *Vesnice zaniklé po roce 1945*. In: VAŘEKA, Pavel (ed.): *Archeologie 19. a 20. století: Přístupy, metody, témata*. Plzeň 2013, s. 23–28; KUČERA, Zdeněk: *Zanikání sídel v pohraničí Čech po roce 1945: Základní analýza*. In: *Historická geografie* 34 (2007), s. 317–334.

¹⁸ K problematice poválečné transformace českého pohraničí srov.: ARBURG, Adrian von: *Peripherie oder Pionierland? Konzeptionen zur neuen Funktion des tschechischen Grenzgebiets 1945–1951*. In: LOZOVIUK, Peter (ed.): *Grenzgebiet als Forschungsfeld. Aspekte der ethnografischen und kulturhistorischen Erforschung des Grenzlandes (Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde, 29)*. Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2009, s. 85–112; GLASSHEIM, Eagle: *Cleansing the Czechoslovak borderlands: Migration, Environment and Health in the Former Sudetenland*. Pittsburgh, University of Pittsburgh Press 2016; SPURNÝ, Matěj (ed.): *Proměny sudetské krajiny*. Domažlice, Nakladatelství Českého lesa 2006; TOPINKA, Jiří: *Zapomenutý kraj: České pohraničí 1948–1960 a tak zvaná akce dosídlení*. In: *Soudobé dějiny* 12, č. 3/4 (2005), s. 534–585.

¹⁹ K osídlování pohraničí blíže: ČAPKA, František – SLEZÁK, Lubomír – VACULÍK, Jaroslav: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Brno, Akademické nakladatelství CERM 2005; DVOŘÁK,

K negativnímu vývoji pohraničních regionů přispěla vedle celkového poklesu obyvatelstva také značná fluktuace poválečných osídlenců nebo nájezdy „zlatokopů“, kteří obcházeli vesnice a prázdné usedlosti, aby v nich rabovali. V pohraničí přibývalo také domů nebo hospodářských statků, které byly nejen vykradeny a zničeny, ale někdy také záměrně poškozovány vinou vandalství nebo za účelem obstarání stavebního materiálu. Tímto způsobem se mnohá opuštěná a prázdná sídla postupně měnila v neobyvatelné a chátrající ruiny. Pro československé státní úřady i lokální správu v pohraničních obcích se taková místa stávala přítěží, bezpečnostní hrozbou, a nakonec i politickým problémem. Obavy mocenských orgánů podněcovaly obavy z protistátního a kriminálního využití opuštěných domů a budov, například k ukrývání trestně stíhaných osob, jako přechodného útočiště narušitelů hranic, jejich převaděčů nebo prostoru sloužícího pašerákům k ukrývání kontrabandu a dalším ve své době „nepřátelským aktivitám“. Tlak na redukci pohraničních sídel tak doprovázel další motiv spojený s ostrahou státní hranice a kontrolou jejího okolí.²⁰

První státem organizované demolice opuštěných sídel se uskutečnily v roce 1946, kdy se bouraly především domy a další stavební objekty ve špatném technickém stavu nebo poničené válečnými událostmi. Demoliční akce v poválečných letech prováděl zejména Národní pozemkový fond spravující konfiskovaný zemědělský majetek, tedy také většinu vesnických domů a jejich hospodářství po vysídleném německém obyvatelstvu. Po zrušení tohoto úřadu v roce 1950 převzalo hlavní iniciativu v organizaci demolic Ministerstvo vnitra, které tímto úkolem pověřilo příslušné národní výbory v pohraničních okresech a převedlo pod jejich správu kolem 15 000 konfiskátů určených ke zbourání.²¹ Vlastní demoliční práce pak vykonávali najatí jednotlivci nebo různé organizace, zejména zemědělská družstva nebo komunální podniky, přičemž vytěžený stavební materiál (cihly, kameny, trámy apod.) použily ke stavbě nových objektů, například kulturních domů, hospodářských budov nebo kravínů, často také ke zpevnění místních komunikací. Část sídel likvidovali brigádníci na základě

Tomáš: Pohraničí a Ziemie odzyskane: K vybraným aspektům sídelní politiky v poválečné střední Evropě. In: *Časopis Matice moravské* 122, č. 2 (2003), s. 447–49; WIEDEMANN, Andreas: „*Pojď s námi budovat pohraničí!*“: Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952. Praha, Prostor 2012.

²⁰ K tématu ostrahy a zabezpečení československé státní hranice v době studené války blíže: PULEC, Martin: *Organizace a činnost pohraničních složek: Seznamy osob usmrčených na státních hranicích. (Sešity Úřadu vyšetřování a zločinů komunismu, č. 13)*. Praha, Úřad vyšetřování a zločinů komunismu 2006; VANĚK, Pavel: *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951–1955*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2008. V popularizační formě také: JÍLEK Tomáš – JÍLKOVÁ, Alena a kol.: *Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova až po Bratislavu*. Praha, Baset 2006.

²¹ Národní archiv (NA) v Praze, fond Sekretariát ÚV KSČ 1945–1951, archivní jednotka 135, svazek 17. Plán na organizované provádění bouraček v pohraničí, 3. 6. 1950.

sepsané smlouvy, kdy za provedenou práci dostali finanční odměnu. V pozdějších letech se dalším účastníkem demolic pohraničních objektů stal národní podnik Zemstav Praha.²²

Vedle individuálních demolic probíhala od prvních poválečných let také plošná likvidace celých vesnic. V letech 1947 a 1948 probíhala na vybraných místech v okolí státních hranic „zalesňovací akce“, během níž bezpečnostní a vojenské orgány rozhodly v součinnosti s osidlovacím úřadem a místní správou o zbourání několika obcí a osad, aby se na jejich místě vysázel les.²³ Československá armáda zasahovala do poválečného vývoje českého pohraničí budováním vojenských újezdů, kde většina sídel posloužila jako terče při dělostřeleckých nebo tankových střelbách.²⁴ Kolem 130 obcí a osad bylo také zničeno v zakázaném pohraničním pásmu, které v roce 1951 vyhlásilo ministerstvo národní bezpečnosti v prostoru přibližně dvoukilometrového pásu podél celé hranice s Rakouskem a Spolkovou republikou Německo a na části společné hranice s Německou demokratickou republikou (NDR).²⁵

Organizované demolice pohraničních sídel dosáhly největší intenzity během 50. let 20. století. Jednotlivé domy i celé vesnice mizely ze zemského povrchu nejen v blízkosti státní hranice opony a ve vojenských újezdech, ale také v širším pohraničí, a to včetně oblastí sousedících se spřátelenými státy v okolí východoněmeckých a polských hranic. Do úřadu Ministerstva vnitra, v jehož kompetenci se demoliční akce nacházely, v této době přicházely ze všech pohraničních okresů výkazy s počtem zbouraných domů a budov, které se ovšem často odlišovaly od skutečného stavu. Demolice provázely problémy spojené se špatnou organizací i nekvalitním prováděním těchto prací. V dobových dokumentech se objevují také kritické výtky, že bourané objekty nebyly podle nařízených požadavků zcela odstraněny a zplanýrovány do úrovně okolního terénu, ale jejich zbytky zůstaly stát na místě. Stížnosti na pomalé nebo špatné odstraňování bouraček přicházely rovněž od místních obyvatel, kterým vadil zanedbaný vzhled těchto míst, ale i množství úrazů, které chátrající a také nezajištěné objekty způsobovaly místním lidem i dalším návštěvníkům.²⁶

²² Archiv bezpečnostních složek Kanice u Brna (ABS), fond A 2/1 Sekretariát ministerstva vnitra I (A 2/1), karton (k) 48, inventární číslo (i. č.) 1322, Zpráva o provádění demoličních prací v pohraničním území, 1959.

²³ Blíže: KOVAŘÍK, David: „Zalesňovací akce“: Příspěvek k plánované očištění okolí československé státní hranice v letech 1945–1948. In: BEDNAŘÍK, Petr – NOSKOVÁ, Helena – MARŠÁLEK, Zdenko (ed.): *Nucené migrace v českých zemích ve 20. století*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v. v. i. 2018, s. 244–254.

²⁴ V českém pohraničí byly po roce 1945 vyhlášeny vojenské újezdy Boletice, Dobrá Voda (obě na Šumavě), Hradiště (Doupovské hory), Libavá (Oderské vrchy), Panenská (Krušné hory), Prameny (Slavkovský les) a Ralsko (Ralská pahorkatina), ve kterých bylo vysídleno a zničeno dohromady přes sto obcí a osad. Ke vzniku vojenských újezdů posloužil zákon č. 169/1949 Sb. o vojenských újezdech. In: *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé: Ročník 1949*. Praha, Státní tiskárna 1949, s. 524–529.

²⁵ Blíže: KOVAŘÍK, David: V zájmu ochrany hranic: Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma (1951–1952). In: *Soudobé dějiny* 12, č. 3/4 (2005), s. 686–707; TÝŽ: Zánik obcí v zakázaném hraničním pásmu. In: VANĚK, Pavel (ed.): *Ochrana státní hranice 1948–1955*. Brno, Technické muzeum 2013, s. 97–103.

²⁶ ABS, f. A 2/1, k. 48, i. č. 1322. Zpráva o provádění demoličních prací v pohraničním území, 1959.

Kritika na pomalé odstraňování nepotřebných pohraničních sídel ovšem zaznívala také ze zahraničí, především pak z německy mluvících států. V letech 1957 a 1958 odeslali zástupci ministerstva zahraničních věcí a pohraničních orgánů NDR dvě stížnosti československým představitelům, v nichž si stěžovali na neutěšený stav zanedbaných obcí a osad na české straně společné státní hranice a upozorňovali přitom rovněž na nežádoucí ohlas, který tato skutečnost vyvolává mezi německými občany v saském pohraničí. Vzniklou situaci, v níž dokonce východoněmecké orgány nabízely pomoc při odstraňování nepotřebných sídel, nakonec vyřešilo pražské ministerstvo vnitřní provedením vlastního šetření v okolí česko-saské hranice, při němž bylo nakonec zjištěno a ke zbourání navrženo 143 nejvíce zanedbaných a zchátralých objektů.²⁷

K razantnějšímu postupu a rychlejšímu provádění demolic v pohraničí ovšem nejvíce přispěla skutečnost, že od druhé poloviny 50. let 20. století začali do Československa přijíždět ve větším počtu zahraniční turisté, a to nejen ze „spřátelených“ socialistických zemí, ale také návštěvníků z „kapitalistické ciziny“. Většina turistů přitom přicestovala autobusem, vlakem nebo osobním automobilem, takže si po přejezdu hraničního přechodu a vstupu na československé území museli všimnout zanedbaných pohraničních obcí s velkým počtem chátrajících budov a zpustlých zahrad, které kazily vzhled svému okolí a celkově působily nepříznivým dojmem. Zážitky a zkušenosti těchto zahraničních návštěvníků pak vyvolávaly negativní představy o hostitelském státě a posloužily rovněž k protikomunistické propagandě. Především pak představovaly špatnou vizitku státu, který se začínal znovu otevírat světu, a přitom hlásal dokončení vybudování rozvinuté socialistické společnosti. V tajné zprávě Ministerstva vnitřní se v roce 1959 objevilo sdělení: *neustále se množí upozornění ze strany návštěv ze spřátelených států i ze strany zahraničních západních turistů, kteří prohlašují, že při překročení státní hranice a při začátcích cesty po Československu měli rozpačité až stísnující pocity a dojmy.*²⁸

Právě z důvodu zamezení „nepřátelské kampaně“ a dalších nepříznivých ohlasů ze zahraničí se rozhodla československá vláda zorganizovat celoplošnou demoliční akci s cílem odstranit veškeré zchátralé objekty v celém pohraničí. Tato rozhodující demoliční akce probíhala od května 1959 do října 1960, přičemž na bourání opuštěných domů a hospodářských budov bylo povoláno 5000 mužů, většinou zaměstnanců ministerstva vnitřní, studentů policejních škol nebo vybraných vojáků pohraniční stráže. Likvidace těchto sídel probíhala ve třech časových vlnách. Nejprve se zdemolovaly domy a budovy v okolí hraničních přechodů

²⁷ ABS, f. A 6/1 Organizační a vnitřní správa ministerstva vnitřní, k. 25, i. j. 193. Výsledek šetření o nevyužitých objektech a demolicích na státních hranicích mezi Československem a NDR na území ČSR, 1957.

²⁸ ABS, f. A 2/1, k. 48, i. j. 1322. Zpráva o provádění demoliční akce na pohraničním území, 1959.

a silnic nebo železničních tratí vedoucích od státních hranic. Poté přišly na řadu objekty nacházející se kolem rakouských a bavorských hranic. V poslední vlně se pak srovnaly se zemí nepotřebné stavby v sousedství hranic se socialistickými státy. Během této celoplošné demoliční akce bylo nakonec zbouráno kolem 40 000 objektů v českém pohraničí.²⁹

Na přelomu 50. a 60. let 20. století československé úřady podnikly rozhodující krok k vypořádání se s opuštěnými „sudetskými“ sídly, jejichž hromadnou demolicí se natrvalo změnil vzhled českého pohraničí a jeho kulturní krajina. Avšak ani v dalších letech v této oblasti demolice v pohraničních oblastech neustávaly a další domy i celé vesnice mizely po opuštění nebo vymření jejich obyvatel v některých periferních lokalitách například v Jeseníkách nebo Českém středohoří. O své domovy ovšem začali nuceným vystěhováním přicházet i mnozí čeští obyvatelé, kteří museli opustit své domovy například poté, co část (nejen) pohraničních sídel ustoupila výstavbě a realizaci různých rozvojových projektů, těžbě nerostných surovin nebo skončila zatopená ve velkých říčních přehradách.³⁰

Zaniklá sídla ve vzpomínkách jejich bývalých obyvatel

Demoliční akce prováděné v poválečném období znamenaly významný zásah do dosavadní sídelní struktury českého pohraničí. Prováděné demolice přitom nemohly zůstat bez odezvy a zájmu obyvatel i návštěvníků českého pohraničí. Nejvíce pochopitelně bourání sídel zasáhlo bývalé vlastníky a hospodáře, nicméně v českém prostředí neměli tito lidé před rokem 1989 téměř žádnou příležitost veřejně se hlásit k památce zaniklých míst a připomínat jejich tragický osud. V dobových československých sdělovacích prostředcích navíc nebylo bourání pohraničních sídel skoro vůbec zmiňováno. Odlišná situace panovala za českými hranicemi v prostředí německých vysídlenců v Rakousku a západním Německu, kde se vzpomínání na ztracenou domovinu stalo součástí vytváření kolektivní identity.³¹

²⁹ Blíže: KOVAŘÍK, David: Celoplošná demoliční akce v českém pohraničí v letech 1959–1960. In: PETRÁŠ, Jiří – SVOBODA, Libor (eds.): *Československo v letech 1954–1962*. Praha – České Budějovice, Ústav pro studium totalitních režimů – Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích 2015, s. 163–173.

³⁰ Například z důvodu povrchové těžby hnědého uhlí bylo jenom na Mostecku vysídleno a zničeno kolem 30 obcí, včetně téměř celé historické zástavby okresního města Most. K osudům tohoto města a jeho obyvatel v inkriminované době: SPURNÝ, Matěj: *Most do budoucnosti: Laboratoř socialistické modernity na severu Čech*. Praha, Karolinum 2016. Obecněji k tématice vysídlování obyvatel a zanikání sídel v důsledku hospodářského využití krajiny: CAHLÍKOVÁ, Zuzana – STOJANOV, Robert: Migrace obyvatel v důsledku plánovaného využití území v Česku. In: *Geografické rozhledy* 22, č. 3 (2012–2013), s. 30–31.

³¹ K problematice vytváření společných identit a kolektivního vzpomínání v prostředí německých vysídlenců: KRAUSS, Marita – SCHOLL-SCHNEIDER, Sarah – FASSL, Peter (eds.): *Erinnerungskultur und Lebensläufe. Vertriebene zwischen Bayern und Böhmen im 20. Jahrhundert – grenzüberschreitende Perspektiven*. München, Volk Verlag 2013. Od stejných autorů v upravené české verzi: TÝŽ: *Odchody a návraty: Vzpomínková kultura a životní příběhy sudetských Němců v českých zemích a Bavorsku ve 20. století*. Srov. též: HAHNOVÁ, Eva – HAHN, Hans Henning: *Sudetoněmecká vzpomínání a zapominání*. Praha, Votobia 2002; SCHOLL-SCHNEIDER, Sarah – SCHNEIDER, Miroslav – SPURNÝ, Matěj (eds.): *Sudetské příběhy: Vyhnanci, starousedlíci, osídlenci/Sudetengeschichten: Vertriebene, Alteingesessene, Neusiedler*. Praha, Antikomplex 2010, s. 11–73.

Důležitým prostředkem ke sdílení společné identity i prezentaci vzpomínek se stala krajanská literatura, která přinášela nostalgické texty a obrazové materiály o ztracené domovině.³² Mnozí vysídlenci se ovšem zajímali také o poválečné osudy těchto míst, ať již je k tomu vedly sentimentální vzpomínky na bývalou vlast, s níž se snažili nějakým způsobem udržovat kontakt, nebo také představa jejich možného návratu. Zvlášť silné pohnutí pak musely vyvolávat zprávy nebo i přímá svědectví o devastujících proměnách pohraničních měst a vesnic, kde po výměně obyvatel a pod českou správou nastal úpadek a často převládal také nepořádek. Ještě silnější emoce však prožívali němečtí vysídlenci při informacích o prováděných demolicích svých dřívějších domovů. Stesk po domově se zde mísil také s novými pocity smutku, beznaděje, zmaru i rozhořčení, které fakticky sebraly těmto lidem naději na návrat do původních sídel.

Na stránkách sudetoněmeckých krajanských periodik se zejména v jejich nejstarších ročnících objevovalo množství zpráv a článků o demolicích pohraničních obcí a osad některých samot, zvláště samostatně stojících dvorců, mlýnů nebo hamrů. V některých případech dokonce krajanský tisk psal o demolování konkrétních domů v jednotlivých obcích i se jmény jejich posledních německých majitelů. Takové sdělení si mohli čtenáři přečíst například v časopisu *Böhmerwaldler Heimatbrief* (Šumavský domovský list) vydávaném krajanskou organizací sdružující bývalé obyvatele prachatického okresu, kde neznámý, ale dobře informovaný pisatel oznamoval, že třeba v obci Řepešín (Repesching) bylo jenom během června 1959 zbouráno devatenáct „německých“ domů a hospodářství.³³

Vedle stručných a převážně statistických sdělení se ovšem v krajanském tisku objevují i podrobnější popisy konkrétních demolic, které jsou často spojené s emotivně vyjádřenými komentáři. V některých případech samotnému bourání pohraničních sídel přihlíželi přímí svědkové pozorující tuto událost z rakouské nebo bavorské hranice. Takovou zkušenost zaznamenal a podrobně vylíčil další neznámý pisatel v časopise *Der Südmährer* (Jihomoravan) v souvislosti se zánikem Pötschova mlýna (Pötsch-Mühle) nacházejícího se v blízkosti rakouské hranice v katastru bývalé obce Mnich (Münichschlag) u Nové Bystřice. V krátkém článku popsal také zážitek mlynářky, která se po nuceném vysídlení v roce 1945 usadila v Rakousku jen několik set metrů od původního domova. Avšak tato blízkost bývalé domoviny

³² K roli krajanské literatury (v tomto případě „domovských knih“) v prostředí německých vysídlenců obecně: FAEHNDRIK, Jutta: *Eine endliche Geschichte: Die Heimatbücher der deutschen Vertriebenen*. Köln, Böhlau Verlag 2011. Ve vztahu k českému prostředí na příkladu krajanských regionálních periodik také: KREISSLOVÁ, Sandra – NOSKOVÁ, Jana: Das Bild der Tschechoslowakei in den Heimatzeitschriften der vertriebenen Deutschen aus den böhmischen Ländern in den 1950er-Jahren. In: KASTEN, Tilman – FENDL, Elizabeth (eds.): *Heimatzeitschriften: Funktionen, Netzwerke, Quellenwert*. Münster, Waxmann 2017, s. 199–235.

³³ Aus unserer Heimat: Tschechen zerstören systematisch unsere deutschen Dörfer. In: *Böhmerwaldler Heimatbrief für Heimatkreis Prachatitz*, 12, č. 10 (1959), s. 16.

byla vykoupěna smutným zážitkem, a to možností sledovat přes hranici tragický osud svého dřívějšího majetku, který započal jeho vyrabováním, následně několika letým chátráním, kdy toto dílo zkázy dokončili českoslovenští vojáci demolicí objektu.³⁴

Z bavorské a rakouské strany hranice byly ovšem také pořizovány fotografie zachycující poslední období existence opuštěných sídel i jejich likvidaci. Jelikož československé orgány bourání pohraničních sídel zpravidla nedokumentovaly pořizováním obrazového záznamu, nebo se tyto materiály nedochovaly (s výjimkou závěrečné celoplošné demoliční akce prováděné v letech 1959 a 1960), a českým občanům bylo pořizování takových snímků zakázáno, jsou fotografie pořízené „přes hranici“ cenným historickým i dokumentačním pramenem. Za téměř legendární je možné považovat pohlednici složenou ze čtyř fotografií pořízených z německé strany hranice zachycující bourání vesnice Zahájí (Waldheim) v katastru obce Lesná v Českém lese. Tato pohlednice bývá v současné době také poměrně často zveřejňovaná a propagovaná v českých i německých publikacích.³⁵

Jiným druhem svědectví o zaniklých sídlech bývají zážitky a zkušenosti z cest německých vysídlenců do své původní domoviny, které byly rovněž často popsány a zdokumentovány na stránkách krajanského tisku.³⁶ Součástí těchto svědectví se stávaly působivé fotografie chátrajících domů a jejich rozvalin doprovázené výstižnými a někdy rovněž ironizujícími komentáři.³⁷ Fotografie znázorňující zkázu kdysi malebných vesnic a upravených prostranství se staly zvláště ve druhé polovině 50. let poměrně běžnou součástí těchto tiskovin. V časopise Issergebirgs-Rundschau (Rozhledy z Jizerských hor) vydávaném německými vysídlenci původem z Pojizeří se v květnovém čísle z roku 1956 například objevila série čtyř fotografií různých rozpadajících se domů a hospodářských statků s titulkem *Takto dnes vypadají Jizerské hory*. Autor fotografií si v doplňující poznámce postěžoval: *že deset let stačilo Čechům, aby zcela nedotčené obydlené domy proměnily v ruiny* a svůj komentář zakončil povzdechem: *tento domov se nám den ode dne odcizuje*.³⁸

³⁴ Münichschlag: Aus der alten Heimat. In: Der Südmährer. Mitteilungsblatt für die Kreise Znaim, Nikolsburg, Neubistritz und Zlabings, 11, č. 9 (1959), s. 422–423.

³⁵ Fotografie byly pořízeny v roce 1955. Jejich autorem je německý občan Hawlitscheck a pohlednici složenou z těchto snímků pak vydal vlastním nákladem R. Böhm, který v Zahájí vlastnil před rokem 1945 obchod s koloniálním zbožím. Převzato z: HAMPERL, Wolf-Dieter: *Die werschwundenen Dörfer im ehemaligen Bezirk Tachau im südlichen Egerland: Dokumentation von Zerstörung und Verfall der Egerländer Kulturlandschaft in der Mitte Europas nach 1946*. Kienberg, F&W Mediocenter 2008, s. 116.

³⁶ Blíže: KREISSLOVÁ, Sandra: „Domov“ jako místo dočasného návratu: První cesty německých vysídlenců do Československa. In: *Český lid* 105 (2018), s. 159–176.

³⁷ Zvláště působivé jsou v této situaci publikace z reportážních cest po českém pohraničí uskutečněných v druhé polovině 50. let 20. století s fotografiemi dokumentujícími tehdejší stav těchto oblastí. Srov.: BERGMANN, Alois: *Das heutige Egerland: Ein Tatsachenbericht in Wort und Bild*. München, Aufstieg-Verlag 1957; RIEDL, Max Josef: *Das heutige Nordböhmen: Ein Tatsachenbericht in Wort und Bild*. München, Aufstieg-Verlag 1958.

³⁸ So sieht es heute im Isergebirge aus. Ein Sonderbildbericht der „IR“. In: Issergebirgs-Rundschau. Heimatkundliches Mitteilungsblatt für die ehem. Bewohner des Jeschken-Iser-Gaues/Gablonsers Heimatzeitung, 13, č. 18 (1956), s. 7. Negativní obraz Československa ve sledovaném období převažuje i v dalších vysídleneckých

Masově prováděné demolic pohraničních sídel mohly být v prostředí vysídlených Němců vnímány rovněž jako záměrná a cílená snaha československých úřadů „utlumit“ možnosti a tužby bývalých obyvatel usilovat o návrat do své původní vlasti, protože zbouráním jejich domů a statků se již také nebudou moci fakticky kam vrátit. Protiněmecká nálada ovšem nebyla podle dosavadních poznatků hlavním motivem československých orgánů k provádění demolic v českém pohraničí, byť ani tento argument nelze zcela ignorovat. Proces poválečných demolic pohraničních sídel měl širší motivy a souvisel především s celkovou poválečnou transformací pohraničních regionů, v nichž došlo k přetržení tradičních vazeb člověka k domovu a hospodáře ke zdejší půdě i okolní krajině. Tento stav pak bývá některými badateli označován jako „sudetské bezdomovectví“ nebo „vykořenění sudetské krajiny“, jehož průvodním jevem je odcizení se nových obyvatel od okolní kulturní krajiny, a to často také ve spojení s odporem ke všemu, co zde přeživalo ze starého „německého světa“.³⁹

Složitě hledání nové identity poválečných osídlenců přicházejících z různých míst českého a slovenského vnitrozemí i ze zahraničí (v rámci reemigrace českých a slovenských krajanů), dlouhodobě udržovaná protiněmecká nálada a nezáměr pečovat o „cizí dědictví“ sehrávaly důležitou roli ve vztahu těchto lidí k majetkovým hodnotám, v nichž „sudetská sídla“ mohla skutečně představovat také symboly a připomínky dřívějších pohnutých časů. Noví obyvatelé pohraničí tak neměli většinou zájem navazovat na dědictví bývalých majitelů a vlastníků pohraničních sídel, ale utvářeli si vlastní vztah k těmto místům. Takový proces ostatně pomáhala budovat také oficiální propaganda československého státu, která vytvářela kult o „hraničářích“ jako věrných vlastencích, spolehlivých strážců hranic a nositelů českého (slovanského) živlu v dříve germánských krajích. Proto také hromadné bourání pohraničních sídel mohlo být mnoha osídlenci i místními úřady posuzováno jako snaha o zúčtování s německou minulostí a snaha o vytvoření zcela nového prostředí.⁴⁰

Takovému vnímání procesu zanikání pohraničních sídel by odpovídala rovněž používaná rétorika převažující v českém prostředí, kterou je možné nacházet v dobových pramenech, ať již z úředních hlášení nebo ze záznamů z obecních kronik. V těchto spisech

---

časopisech, srov. KREISSLOVÁ, Sandra: Jáchymov a jeho okolí po roce 1945 optikou domovských novin *Mei' Erzgebirg* (1954–1959). In: PINEROVÁ, Klára (ed.): *Jáchymov: Jevišťe bouřlivého století*. Praha, ÚSTR 2018, s. 301–312 nebo Týž: *Obraz „staré domoviny“ na stránkách krajanového tisku vysídlených Němců z českých zemí na příkladu nejstarších ročníků Komotauer Zeitung (1947–1959)*. In: *Ústecký sborník historický*, č. 1–2 (2014), s. 143–164.

³⁹ Takový myšlenkový konstrukt se pěstoval především v prostředí vysídlených Němců a po roce 1989 byl přejat také některými českými autory. Někteří badatelé s tímto přístupem polemizují nebo jej odmítají a například etnolog Jiří Woitsch jej označil za *empiricky neudržitelný uplakáný diskurz o vykořeněné krajině bez paměti plné podivných sociálních skupin a individuí*. Viz WOITSCH, Jiří: *Etnologie studené války v České republice: Témata, přístupy, metody*. In: *Národopisný věstník* 33, č. 2 (2016), s. 12–13.

⁴⁰ K této problematice blíže: SPURNÝ, Matěj: *Očištěná společnost: Očista jako konstitutivní princip utváření poválečné české společnosti na příkladu českého pohraničí*. In: *Soudobé dějiny* 19, č. 2 (2012), s. 209–226.

prevládá pozitivní názor o nezbytnosti zbavit se nepotřebných domů a budov, které zůstávaly nevyužité a postupem doby vinou pustnutí kazily vzhled svému okolí, stejně jako se stávaly přítěží pro místní správní úřady. Pokud zaznívala kritika nad prováděním těchto demolic, směřovala především ke špatné kvalitě prováděné demoliční práce nebo k chování jejich vykonavatelů.⁴¹ Naproti tomu se vyzdvihovala skutečnost, že se ze zdemolovaných objektů výtěžil stavební materiál, který posloužil ke stavbě nových budov nebo ke zpevnění komunikací. Tak například kronika jihomoravské obce Jevišovka popisuje, že během poválečných demoličních akcí, během nichž se jen v této obci zbouralo 95 domů, byl získaný materiál z bouraček použit na stavbu zdejšího kulturního domu, k vydláždění chodníků a dalších veřejných prostranství, čímž se pomohlo k odstranění bláta v ulicích a část výtěžných cihel si pak rozebrali místní občané na opravu svých vlastních domků.⁴²

Zpřístupnění pohraniční krajiny a „druhý život“ zaniklých sídel

Na konci roku 1989 se otevřela nová kapitola ve vývoji českého pohraničí. Pádem železné opony se z tohoto uzavřeného prostoru, který se několik desítek let nacházel na „periferii“, vytvořilo místo pro navazování kontaktů a budování příhraniční spolupráce mezi sousedními státy.⁴³ Obnova demokracie a svobodného projevu zase vytvořily podmínky pro otevírání a zkoumání dříve tabuizovaných témat spojených s minulostí pohraničních oblastí a podnítily také zvýšený zájem o „sudetskou krajinu“. Odchod pohraničnicků a vojáků z bývalého hraničního pásma a rušených vojenských újezdů otevřel tento dříve neprostupný prostor širší veřejnosti. Zaniklé pohraniční vesnice ukryté po desetiletí v neprostupných a často také zarostlých rozvalinách začali navštěvovat jak původní obyvatelé nebo jejich potomci, aby zde hledali kořeny a obnovovali vazby pramenící z osobních prožitků nebo rodinné historie, tak i další lidé, které sem vedla potřeba bližšího poznání a pochopení zdejšího prostředí.

⁴¹ Takový případ byl zaznamenán ve Starém Městě pod Landštejnem, kde během demoliční akce prováděné frekventanty školy ministerstva vnitra z Bratislavy byly zaznamenány výtržnosti a několik sexuálních afér, které měli na svědomí účastníci demoličních prací. Jejich odchod z této obce na konci června 1959 byl vnímán místními obyvateli jako úleva. Blíže: KAMÍR, Pavel – STEHLÍK, Michal – VERMOUZEK, Petr: *Návrat paměti krajiny: Staré Město pod Landštejnem/Die Rückkehr der Seele in die Landschaft: Altstadt*. Staré Město pod Landštejnem, Občanské sdružení Česká Kanada 1999, s. 59.

⁴² Státní okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově, fond Místní národní výbor Jevišovka, Kronika obce Jevišovka 1945–1976, s. 34–36.

⁴³ Srov.: HOUŽVIČKA, Václav: Česko-německé pohraničí v nových podmínkách. In: *Mezinárodní vztahy* 31, č. 4 (1996), s. 48–58; HAVLÍČEK, Tomáš: Přeshraniční spolupráce v česko-rakouském pohraničí. In: BALEJ, Martin – JEŘÁBEK, Milan (eds.): *Pohraničí, přeshraniční spolupráce a euroregiony: XX. jubilejní sjezd ČGS Evropská integrace – česká společnost a krajina*. Ústí nad Labem, Česká geografická společnost 2002, s. 9–14. Srov. také PAPEŽOVÁ, Kateřina: Od pádu železné opony k obnovení hraničních kontrol: Soudobý historiografický výzkum česko-rakouské hranice a jeho perspektivy. In: *Střed: Časopis pro mezioborová studia střední Evropy* 19. a 20. století 9, č. 1 (2017), s. 91–116.

Zaniklá pohraniční sídla ovšem nemusí přetrvávat pouze v pasivním vzpomínání nebo sloužit k naplňování často romantizujících představ o minulých časech často spojovaných s hledáním něčeho „ztraceného“ a nostalgickými představami o již neexistujícím světě. Taková místa mohou totiž plnit ještě další funkce a poslání. Podle německé kulturoložky Aleidy Assmann jsou zaniklé vesnice místy, ve kterých příběhy byly více či méně násilnou cestou přerušeny a ustrnuly v rozvalinách, avšak paměť těchto míst ještě úplně nezmizela, pouze čeká na své přímé pokračování.⁴⁴ Kromě skutečnosti, že se zmizelé obce a osady staly předmětem badatelského zájmu různých vědeckých pracovníků i amatérských nadšenců, se v tomto prostředí začal od zpřístupnění pohraničního území na počátku 90. let 20. století vytvářet prostor pro rozličné společenské a kulturní aktivity. Takové projevy pak vedou k „oživení“ zaniklých sídel.

Aktivity spojené s připomínáním zaniklých sídel mají různé poslání i podoby. Vedle obnovování zdejších původních sakrálních památek a dalších drobných artefaktů byly vybudovány v mnoha zaniklých obcích a osadách různé informační panely nebo tabule s texty popisujícími historický vývoj a proložené starými fotografiemi nebo dobovými pohlednicemi těchto míst. Někde jsou takové cedule součástí naučných turistických stezek, které se budují z iniciativy místní samosprávy, občanských sdružení působících v regionu i jednotlivců, nebo mohou být výsledkem vzdělávacích a školních projektů. K takovým místům patří například jedenáctikilometrová turistická stezka po zaniklých obcích pod Bukovou horou v Českém středohoří, kterou v rámci výukového semináře vytvářeli a v roce 2007 zpřístupnili studenti Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem ve spolupráci se státním okresním archivem v Ústí nad Labem.⁴⁵ O popularizaci zaniklých sídel se přímo v terénu v některých případech zasloužili také jejich současní správci a vlastníci jako například podnik Lesy České republiky, který nechal v roce 2014 vybudovat naučnou stezku a podílel se na opravách některých památek v badateli i turisty značně oblíbené bývalé sklářské osadě Josefová (Neu Josefthal) u Branné nacházející se v zalesněných kopcích na úpatí Kralického Sněžníku a Jeseníků.⁴⁶

Častým projevem připomínání zaniklých sídel bývá snaha o vytvoření stálého pietního místa, které by se také stalo přirozeným centrem pro pořádání vzpomínkových a společenských

⁴⁴ Původně ASSMANN, Aleida: *Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München, C. H. Beck 1999, s. 309. Zde volně citováno podle: SCHOLL-SCHNEIDER, Sarah: Více než otázky a odpovědi: Mezikulturní orální historie v teorii a praxi. In: KRAUSS, Marita – SCHOLL-SCHNEIDER, Sarah – FASSL, Peter (eds.): *Odchody a návraty: Vzpomínková kultura a životní příběhy sudetských Němců v českých zemích a Bavorsku ve 20. století*, s. 80.

⁴⁵ Vesnice duchů ožívají. In: *Magazín deníku Právo*, 4. 7. 2014, s. 10–12.

⁴⁶ K historii této osady blíže MAREŠ, Pavel: *Josefová: Zapomenutá perla sklářství v Jeseníkách*. Hanušovice, Lesy ČR 2016.

aktivit. V České republice dosud neexistuje ústřední památník, odborné centrum nebo stálá expozice zaniklých sídel, a tak většina projevů komemorace a dalších aktivit má v této souvislosti spíše regionální nebo lokální charakter. Avšak například v Krušnohoří najdeme nedaleko od sebe hned dvě místa, které slouží k připomínce většího počtu zaniklých sídel. V roce 2003 se začalo vytvářet v okolí poutní kaple Panny Marie Pomocné u vesnice Vintířov „lapidárium“ zaniklých obcí Doupovských hor, které tvoří přenesené artefakty a další autentické pozůstatky již neexistujících měst a vesnic nacházejících se především na území vojenského újezdu Hradiště.⁴⁷ Od roku 2017 stojí poblíž obce Perštejn nedaleko Klášterce nad Ohří památník v podobě parku, jemuž dominuje vysoký kamenný kříž ve slunečním kole, kolem něhož je položeno 107 velkých balvanů symbolizujících stejný počet obcí a osad, které v tomto kraji po druhé světové válce z různých příčin zanikly.⁴⁸

Mnohem častější jsou snahy o vybudování památníků a pietních míst přímo v jednotlivých bývalých obcích a osadách. Vedle renovovaných nebo někdy také nově vystavěných sakrálních památek jako jsou kostely, kaple, kamenné kříže nebo boží muka, dochází na těchto místech také k obnově pomníků padlým vojákům z první světové války nebo též k rekonstrukcím celých místních hřbitovů a opravám jejich náhrobků. Jeden z nejnámějších obnovených hřbitovů se nachází v bývalé obci Pleš (Plöss) v Českém lese, kde bylo toto místo po roce 1990 ve spolupráci plešských rodáků a českých firem vzorně upraveno včetně zajištění zbytků kostela a v dalších letech se pro svoji působivou polohu a nevšední prostředí stalo oblíbeným výletním místem nejen pro pamětníky, ale také početné turisty.⁴⁹

Pietně upravená místa se také stávají příležitostí k různým shromážděním, které většinou probíhají ve formě setkávání se původních obyvatel a jejich potomků, ale i dalších účastníků, které sem přivádí zájem o osud zaniklých sídel. Významnou roli v těchto shromážděních sehrává skutečnost, že se při nich většinou společně scházejí Češi a Němci nebo Rakušané, které pojí pouto k těmto místům. Zaniklá sídla tak poskytují prostor pro navazování kontaktů a spolupráce mezi sousedními státy a příslušníky různých národností. K nejčastějším projevům takových „setkávání“ patří obnovované výroční poutě, které doprovází mše konané pod otevřeným nebem v místech, kde zpravidla stával místní kostel nebo kaple. Od roku 2006 takto provozují karmelitáni z Kostelního Vydrří každoroční procesí jako pouť smíření

⁴⁷ Blíže srovnej Zaniklé obce ožívají ve Vintířově. In: *Mladá fronta Dnes – severní Čechy* 15, č. 157 (2004), s. 2; SCHNEPP, Ota: Lapidárium připomíná deset obcí. In: *Deník Chomutovska* 12, č. 156 (2004), s. 17.

⁴⁸ Blíže BINTEROVÁ, Zdena: *Historičtí svědkové doby v Euroregionu Krušnohoří/ Historische Zeitzeugen der Euroregion Erzgebirge*. Perštejn, Zaniklé obce a města chomutovského regionu se sídlem v Perštejně 2000; Areál v Perštejně je plný majestátných kamenů: Připomíná zaniklé obce na Chomutovsku. [online] [2019-04-27]. <https://regiony.rozhlas.cz/areal-v-perstejne-je-plny-majestatnich-kamenu-pripomina-zanikle-obce-na-7411769>.

⁴⁹ K této problematice blíže: PROCHÁZKA, Zdeněk: Kostely a hřbitovy v Sudetech: Odmítnuté dědictví. In: SPURNÝ, Matěj (ed.): *Proměny sudetské krajiny*, s. 86–93.

k zaniklým obcím Košťálkov (Gottschallings) a Romava (Romau) nacházejících se nedaleko Nové Bystřice, která prochází českým i rakouským územím za účasti poutníků z obou států. Na konci této poutě se slouží mše na ruinách bývalé kaple Nalezení svatého kříže, kde byl k tomuto účelu vztyčen dřevěný kříž s obrázkem Piety a z hromady kamenů složených do půdorysu původní stavby zbudován provizorní oltář.⁵⁰

Obdobně „oživá“ více zaniklých obcí a osad v českém pohraničí. K nejznámějším a nejvíce navštěvovaným místům patří Fukov (Fugau) ležící v nejsevernějším cípu šluknovského výběžku, který museli opustit po druhé světové válce nejprve původní němečtí obyvatelé, aby o několik let později potkal stejný úděl také české osidlenec, protože v roce 1959 byla tato obec zbořena. Společný osud českých i německých obyvatel vytvořil příznivé předpoklady pro organizování vzpomínkových setkávání i další aktivity k popularizaci tohoto místa a k obnově některých jeho památek. Dne 23. září 2000 se při příležitosti čtyřicátého výročí zničení zdejšího kostela konala vzpomínková mše se vztyčením dřevěného kříže, kterou společně celebroidali čeští a němečtí faráři z okolních farností. Tak započala tradice setkávání zdejších rodáků i dalších příznivců této zaniklé obce i různé aktivity k postupné kultivaci tohoto místa, k němuž patřilo vyčištění a pietní úprava místního hřbitova, renovace božích muk nebo vysázení ovocných stromů v alejích podél dosud stojících i bývalých fukovských cest.⁵¹

Další skupinu veřejných akcí, k nimž dochází na místech nebo v okolí zaniklých sídel, se vyznačuje pořádáním kulturních, uměleckých nebo alternativních projektů, jejichž tvůrci a organizátoři využívají zdejšího specifického prostředí pro rozličné aktivity a projekty. Takto například od roku 2012 ožívá koncem srpna na několik dní zaniklá osada Königův mlýn (Königsmühle) v Krušných horách pořádáním land-artového festivalu, kde se přímo v ruinách zdejších domů konají řemeslné dílny, hudební koncerty, divadelní představení, autorská čtení nebo odborné přednášky.⁵² Podobný obsah má také každoroční „land-artové setkání“ nazvané Proměny s mezinárodním uměleckým sympóziem a workshopy pořádané v zaniklé obci Jabloneček (Gablonz) na území bývalého vojenského újezdu Ralsko, který se po odchodu armády změnil na geopark.⁵³

⁵⁰ HRADECKÝ, Ilja: Neobyčejná kaple v Romavě. In: *Na Cestu: Po Čechách, Moravě a Slezsku i blízkém příhraničí* 2, č. 2 (2018), s. 26–27.

⁵¹ K historii i pozdějším osudům této obce HOŠKOVÁ, Helga: *K historii i pozdějším osudům této obce: Fukov/Fugau. Vzpomínka na zničenou vesnici*. Šluknov, Regionální informační centrum 2010.

⁵² Blíže MIKŠÍČEK, Petr: Objev údajně vyhubeného sídelního druhu uskutečněn na Königsmühle v Krušných horách. In: SALZMANN, Klára a spol.: *Obnova krajiny česko-německého pohraničí/Wiederbelebung Wiederbelebung der deutsch-tschechischen Grenzlandschaft/Renewal of Czech-German border landscape*. Plzeň, Plzeň 2015 o.p.s. 2015, s. 78–85.

⁵³ Festival proměny oživil Jabloneček. [online] [2019-04-27]. <https://www.e-vsudybyl.cz/clanek/festival-promeny-ozivil-jablonecek-344/>.

Další zaniklá sídla se stala předlohou a inspirací pro různá umělecká ztvárnění nebo dekorací pro specificky zaměřené projekty a výstavy. Pohraniční krajinou Tachovska se třeba nechal inspirovat projekt fotografa Lukáše Houdka nazvaný Musíš zapomenout na Johanna, který představuje dvacet rozostřených fotografií opuštěných a polorozbořených stavení, před nimiž stojí postavy v dobovém oblečení, jimž ale chybí obličej, což má symbolizovat odsun původních obyvatel, kdy tito lidé zmizeli nejen ze svých domovů, ale i z paměti současníků.⁵⁴ Tajemné prostředí rozvalin šumavské osady Bystrá (Wunderbach) zase nabídlo působivou kulisu i místo jedné z dějových linek smyšleného příběhu v kriminálním seriálu České televize Vzteklna.⁵⁵

Po roce 1989 bylo zaznamenáno také několik pokusů o trvalejší obnovu zaniklých vesnic v českém pohraničí. Myšlenka na znovuoživení vysídlených a zbořených obcí a osad, odkud na desítky let zmizel život, provází různé pohnutky od romantických představ o původních věrných rekonstrukcích zničených sídel, přes alternativní projekty až po plány pro komerční využití těchto míst. Znáмым příkladem je „využití“ osady Neratov (Bärnwald) v Orlických horách, která stála na pokraji zániku a v současné době poskytuje v znovupostavených domech bydliště pěstounským rodinám a lidem s mentálním postižením pracujících ve zdejších chráněných dílnách.⁵⁶ Do širšího povědomí vstoupila také „ekologická obnova“ bývalé vesnice Zastávka (Stillstand) v Jeseníkách, kterou se pokouší v souladu s ochranou přírody oživit a dát jí hodnotný smysl členové a příznivci hnutí Brontosaurus Jeseníky.⁵⁷ Naproti tomu spíše kontroverze vzbuzují různé projekty přeměn zaniklých sídel na rekreační nebo prázdninová střediska pro bohaté a převážně zahraniční turisty. K takovým plánům patřila například nakonec neuskutečněná výstavba „holandského městečka“ v bývalé obci Rajchěrov (Reichers) v oblasti Česká Kanada u rakouských hranic, kterou ve své době provázal značný mediální ohlas.⁵⁸

⁵⁴ Proměny českého pohraničí na fotografiích Lukáše Houdka. [online] [2019-04-27]. <https://vltava.rozhlas.cz/promeny-ceskeho-pohranici-na-fotografiich-lukase-houdka-5085675>.

⁵⁵ Vzteklna (1/6). [online] [2019-04-27]. <https://www.ceskatelevize.cz/porady/11066789428-vzteklna>.

⁵⁶ Vesnice Neratov vstala z mrtvých. Farář a jedna rodina jí vrátili život. [online] [2019-04-27]. https://www.idnes.cz/bydleni/na-navsteve/vesnice-neratov-bydleni-na-vesnici-zachrana-kostela.A170215_164801_dum_osobnosti_web.

⁵⁷ Zmizely z mapy Jesenicka: Teď zaniklé osady lidé znovu objevují. [online] [2019-04-27]. https://sumpersky.denik.cz/zpravy_region/zmizely-z-mapy-jesenicka-ted-zanikle-osady-lide-znovu-objevuji-20130516.html.

⁵⁸ PROCHÁZKOVÁ, Bára: Tady bydlí Thoreau: V okolí zaniklé vesnice Rajchěrov se opět vede boj o podobu zdejší unikátní krajiny. In: *Respekt* 22, č. 36 (2011), s. 40–41.

Obnovený hřbitov v zaniklé obci Fukov.⁵⁹

Závěr

V českém pohraničí se nachází velké množství zaniklých obcí a osad, které ani po svém fyzickém a sídelním zániku nezmizely z paměti, ale přetrvávají ve svém „druhém životě“. Jejich odkaz šířili nejprve bývalí obyvatelé, kteří si uchovávali vzpomínky na dřívější domovy a udržovali jejich památku. K nim pak přibyly zvláště po roce 1989 různé organizace, občanská sdružení i jednotlivci od badatelů po laické nadšence, jejichž cílem bylo zaniklá sídla nejen blíže poznat a zdokumentovat jejich tragický osud, ale následně je také zpopularizovat nebo znovu vzkřísit a vrátit do nich život. Oživování zaniklých sídel probíhá rozličnými formami a má také různé pohnutky a motivace. V této souvislosti se nabízí úvaha o vhodném způsobu komemorace těchto míst odehrávající se v souladu s jejich pietním charakterem a citlivým přístupem k okolní krajině, která po vysídlení zdejších obyvatel a zániku zdejších sídel již přijala nový vzhled a získala specifický profil odlišující tento prostor od ostatních oblastí. Takové otázky si musí klást především ti, kdo do tohoto prostředí vstupují a snaží se v něm

---

⁵⁹ Zdroj: Soukromý archiv autora.

působit. Péče o odkaz a dědictví zaniklých sídel v českém pohraničí pak otevírá další možné téma bádání a také otevírá diskuze o další budoucnosti tohoto území.

Seznam použitých zdrojů

- ANDĚL, Jiří – POŠTOLKA, Václav: Zaniklá sídla, vývoj a specifika pohraničních okresů Ústeckého kraje. In: ANDĚL, Jiří – JERÁBEK, Milan – ORŠULÁK, Tomáš (eds.): *Vývoj sídelní kultury a obyvatelstva pohraničních okresů Ústeckého kraje*. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně 2004, s. 85–108.
- ANTIKOMPLEX a kol. autorů: *Zmizelé Sudety/Das verschwundene Sudetenland*. Praha, Antikomplex 2015.
- ARBURG, Adrian von: Peripherie oder Pionierland? Konzeptionen zur neuen Funktion des tschechischen Grenzgebiets 1945–1951. In: LOZOVIUK, Peter (ed.): *Grenzgebiet als Forschungsfeld: Aspekte der ethnografischen und kulturhistorischen Erforschung des Grenzlandes* (Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde, 29). Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2009, s. 85–112.
- ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš: *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951: Češi a Němci do roku 1945. I. díl, Úvod k edici*. Středokluky, Nakladatelství Zdeněk Susa 2010.
- ASSMANN, Aleida: *Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München, C. H. Beck 1999.
- BELISOVÁ, Natálie: Drobné památky v krajině. In: BELISOVÁ, Natálie (ed.): *Chraňte památky, půjte jim na zimu svetr: Sborník příspěvků ze semináře Obnova drobných památek v krajině*. Krásná Lípa, Správa Národního parku České Švýcarsko 2008, s. 5–26.
- BERANOVÁ VAICOVÁ, Romana: *Zaniklé obce na Sokolovsku*. Sokolov, Krajské muzeum Sokolov 2005.
- BERGMANN, Alois: *Das heutige Egerland: Ein Tatsachenbericht in Wort und Bild*. München, Aufstieg-Verlag 1957.
- BINTEROVÁ, Zdena: *Historičtí svědkové doby v Euroregionu Krušnohoří/ Historische Zeitzengen der Euroregion Erzgebirge*. Perštejn, Zaniklé obce a města chomutovského regionu se sídlem v Perštejně 2000.
- BINTEROVÁ, Zdeňka: *Zaniklé obce Doupovska od A do Ž*. Chomutov, Oblastní muzeum 2005.
- BOHÁČ, Jaromír – SALAMANČUK, Roman: *Zmizelé Chebsko: Zničené obce a osady okresu Cheb po roce 1945*. Cheb, Krajské muzeum Karlovarského kraje 2007.
- BUKAČOVÁ, Irena – HÁJEK, Tomáš: *Příběh drobných památek: Od nezájmu až k fascinaci*. Lomnice nad Popelkou, Studio JB 2001.
- BUREŠ, Michal: *Vesnice zaniklé po roce 1945 a kulturní krajina Novohradských hor: Příklad archeologické transformace*. Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni 2015.
- CAHLÍKOVÁ, Zuzana – STOJANOV, Robert: Migrace obyvatel v důsledku plánovaného využití území v Česku. In: *Geografické rozhledy* 22, č. 3 (2012–2013), s. 30–31.
- CAJTHAML, Jiří: *Rekonstrukce historické krajiny a zaniklých obcí: Habilitační přednášky, sv. 26*. Praha, České vysoké učení technické 2013.
- CÍLEK, Václav – DRESLEROVÁ, Dagmar – HÁJEK, Pavel – POKORNÝ, Petr – SÁDLO, Jiří: *Krajina a revoluce: Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*. Praha, Malá skála 2005.
- ČAPKA, František – SLEZÁK, Lubomír – VACULÍK, Jaroslav: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové války*. Brno, Akademické nakladatelství CERM 2005.
- DVOŘÁK, Tomáš: Pohraničí a Ziemie odzyskane: K vybraným aspektům sídelní politiky v poválečné střední Evropě. In: *Časopis Matice moravské* 122, č. 2 (2003), s. 447–449.

- FAEHNDRIK, Jutta: *Eine endliche Geschichte: Die Heimatbücher der deutschen Vertrieben*. Köln, Böhlau Verlag 2011.
- FUNK, Lukáš: Návrh metodiky nedestruktivního výzkumu vesnic zaniklých po roce 1945. In: *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni* 4 (2010), s. 266–279.
- FUNK, Tomáš: Vesnice zaniklé po roce 1945. In: VÁREKA, Pavel (ed.): *Archeologie 19. a 20. století: Přístupy, metody, témata*. Plzeň 2013, s. 23–28.
- FUNK, Lukáš: *Zaniklé osídlení po roce 1945 jako archeologický pramen*. Disertační práce. Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta filozofická 2013.
- GLASSHEIM, Eagle: *Cleansing the Czechoslovak borderlands: Migration, Environment and Health in the Former Sudetenland*. Pittsburgh, University of Pittsburgh Press 2016.
- HAHNOVÁ, Eva – HAHN, Hans Henning: *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání*. Praha, Votobia 2002.
- HAJER, Václav: *Kaplický poutník II.: Putování po zaniklých osadách na Kaplicku*. Kaplice, Kulturní a informační centrum Kaplice 2011.
- HAMPERL, Wolf-Dieter: *Die werschwundenen Dörfer im ehemaligen Bezirk Tachau im südlichen Egerland: Dokumentation von Zerstörung und Verfall der Egerländer Kulturlandschaft in der Mitte Europas nach 1946*. Kienberg, F&W Mediencenter 2008.
- HAVLÍČEK, Tomáš: Přeshraniční spolupráce v česko-rakouském pohraničí. In: BALEJ, Martin – JEŘÁBEK, Milan (eds.): *Pohraničí, přeshraniční spolupráce a euroregiony. XX. jubilejní sjezd ČGS Evropská integrace – česká společnost a krajina*. Ústí nad Labem, Česká geografická společnost 2002, s. 9–14.
- HELLER, Wilfried (ed.): *Verschwundene Orte: Zwangsaussiedlungen, Neuansiedlungen und verschwundene Orte in ehemals deutschen Siedlungsgebieten Ostmitteleuropas. Beiträge einer Tagung vom 11. bis 13. November 2017 in Weiden (Oberfalz)*. Berlin, Verlag Inspiration Un Limited, 2017.
- HLAVAČKA, Milan: Místa paměti a jejich postavení v historickém a společenském „provozu“. In: *Místa paměti česko-německého soužití: Sborník příspěvků z konference pracovní skupiny Česko-německého diskusního fóra Místa paměti v Chebu 5. 6. 2010*, Antikomplex pro Bohemicum Collegium, Praha 2011, s. 16–23.
- HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří: *Pomníky a zapomínky*. Paseka, Praha 1996.
- HROCH, Miroslav: Paměť a historické vědomí v kontextu národní pospolitosti. In: ŠUSTROVÁ, Radka – HÉDLOVÁ, Luba (eds.): *Česká paměť: Národ, dějiny a místa paměti*. Praha, Academia 2014, s. 21–55.
- HONS, Osvald: *Zaniklé obce kolem Ralska*. Ralsko, Město Ralsko 2014.
- HRADECKÝ, Ilja: Neobyčejná kaple v Romavě. In: *Na Cestu: Po Čechách, Moravě a Slezsku i blízkém příhraničí* 2, č. 2 (2018), s. 26–27.
- HOŠKOVÁ, Helga: *K historii i pozdějším osudům této obce: Fukov/Fugau. Vzpomínka na zničenou vesnici*. Šluknov, Regionální informační centrum 2010.
- HOUŽVIČKA, Václav: Česko-německé pohraničí v nových podmínkách. In: *Mezinárodní vztahy* 31, č. 4 (1996), s. 48–58.
- JAŠA, Luděk: *Zaniklé obce Slavkovského lesa*. Sokolov, AZUS Březová 2011.
- JÍLEK Tomáš – JÍLKOVÁ, Alena a kol.: *Železná opona: Československá státní hranice od Jáchymova až po Bratislavu*. Praha, Baset 2006.
- KAMÍR, Pavel – STEHLÍK, Michal – VERMOUZEK, Petr: *Návrat paměti krajiny. Staré Město pod Landštejnem/Die Rückkehr der Seele in die Landschaft: Altstadt*. Staré Město pod Landštejnem, Občanské sdružení Česká Kanada 1999.
- KESSLER, Vojtěch: *Paměť v kameni: Druhý život válečných pomníků*. Praha, Historický ústav 2017.
- KINTZL, Emil – FISCHER, Jan: *Zmizelá Šumava*. Zlín, Kniha Zlín 2015.
- KLÍR, Tomáš: Procesy pustnutí a zániku. In: KLÁPŠTĚ, Jan – MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk (eds.): *Osídlení zemědělsky marginálních půd v mladším středověku a raném novověku*. Praha,

- Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta 2008, s. 180–185.
- KOL. AUTORŮ.: *Zaniklé osady Jesenícka*. Jeseník, Hnutí Brontosaurus Jeseníky 2011.
- KOVAŘÍK, David: Celoplošná demoliční akce v českém pohraničí v letech 1959–1960. In: PETRÁŠ, Jiří – SVOBODA, Libor (eds.): *Československo v letech 1954–1962*. Praha – České Budějovice, Ústav pro studium totalitních režimů – Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích 2015, s. 163–173.
- KOVAŘÍK, David: V zájmu ochrany hranic: Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma (1951–1952). In: *Soudobé dějiny* 12, č. 3/4 (2005), s. 686–707.
- KOVAŘÍK, David: „Zalesňovací akce“: Příspěvek k plánované očiště okolí československé státní hranice v letech 1945–1948. In: BEDNAŘÍK, Petr – NOSKOVÁ, Helena – MARŠÁLEK, Zdenko (ed.): *Nucené migrace v českých zemích ve 20. století*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v. v. i. 2018, s. 244–254.
- KOVAŘÍK, David: Zánik obcí v zakázaném hraničním pásmu. In: VANĚK, Pavel (ed.): *Ochrana státní hranice 1948–1955*. Brno, Technické muzeum 2013, s. 97–103.
- KRAUSS, Marita – SCHOLL-SCHNEIDER, Sarah – FASSL, Peter (eds.): *Erinnerungskultur und Lebensläufe: Vertriebene zwischen Bayern und Böhmen im 20. Jahrhundert – grenzüberschreitende Perspektiven*. München, Volk Verlag 2013.
- KREISSLOVÁ, Sandra: „Domov“ jako místo dočasného návratu: První cesty německých vysídlenců do Československa. In: *Český lid* 105 (2018), s. 159–176.
- KREISSLOVÁ, Sandra: Jáchymov a jeho okolí po roce 1945 optikou domovských novin Mei' Erzgebirg' (1954–1959). In: PINEROVÁ, Klára (ed.): *Jáchymov: Jevišťe bouřlivého století*. Praha, ÚSTR 2018, s. 301–312.
- KREISSLOVÁ, Sandra – NOSKOVÁ, Jana: Das Bild der Tschechoslowakei in den Heimatzeitschriften der vertriebenen Deutschen aus den böhmischen Ländern in den 1950er-Jahren. In: KASTEN, Tilman – FENDL, Elizabeth (eds.): *Heimatzeitschriften: Funktionen, Netzwerke, Quellenwert*. Münster, Waxmann 2017, s. 199–235.
- KREISSLOVÁ, Sandra: Obraz „staré domoviny“ na stránkách krajanského tisku vysídlených Němců z českých zemí na příkladu nejstarších ročníků Komotauer Zeitung (1947–1959). In: *Ústecký sborník historický*, č. 1–2 (2014), s. 143–164.
- KUČERA, Zdeněk – KUČEROVÁ, Silvie: Historical Geography of Persistence, Destruction and Creation: The Case of Rural Landscape Transformations in Czechia's Resettled Borderland. In: *Historická geografie* 38, č. 1 (2012), s. 165–184.
- KUČERA, Zdeněk: Zanikání sídel v pohraničí Čech po roce 1945: Základní analýza. In: *Historická geografie* 34 (2007), s. 317–334.
- MAREŠ, Pavel: Josefová: Zapomenutá perla sklářství v Jeseníkách. Hanušovice, Lesy ČR 2016.
- MIKŠÍČEK, Petr: Objev údajně vyhubeného sídelního druhu uskutečněn na Königsmühle v Krušných horách. In: SALZMANN, Klára a spol.: *Obnova krajiny česko-německého pohraničí/Wiederbelebung Wiederbelebung der deutsch-tschechischen Grenzlandschaft/Renewal of Czech-German border landscape*. Plzeň, Plzeň 2015 o.p.s. 2015, s. 78–85.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše: Pomístní jména jakožto důležitý faktor při určování a lokalizaci zaniklých osad. In: *Historická geografie* 25 (1986), s. 255–267.
- OLŠÁKOVÁ, Doubravka: Česká místa paměti mezi dědictvím a tradicí. In: *Dějiny-Teorie Kritika* 9, č. 2 (2012), s. 262–277.
- PAPEŽOVÁ, Kateřina: Od pádu železné opony k obnovení hraničních kontrol: Soudobý historiografický výzkum česko-rakouské hranice a jeho perspektivy. In: *Střed: Časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století*, 9, č. 1 (2017), s. 91–116.
- PROCHÁZKA, Zdeněk: Kostely a hřbitovy v Sudetech: Odmítnuté dědictví. In: SPURNÝ, Matěj (ed.): *Proměny sudetské krajiny*. Domažlice, Nakladatelství Českého lesa 2006, s. 86–93.
- PROCHÁZKA, Zdeněk: *Putování po zaniklých místech Českého lesa I.: Domažlicko. Osudy*

- 50 zaniklých obcí, vsí a samot. Domažlice, Nakladatelství Českého lesa 2007.
- PULEC, Martin: *Organizace a činnost pohraničních složek: Seznamy osob usmrčených na státních hranicích (Sešity Úřadu vyšetřování a zločinů komunismu, č. 13)*. Praha, Úřad vyšetřování a zločinů komunismu 2006.
- RAKOVÁ, Svatava: Místa paměti na přelomu tisíciletí: Výzvy a proměny jednoho konceptu. In: HLAVÁČKA, Milan – MARÉS, Antoine – POKORNÁ, Magdaléna (eds.): *Paměť míst, událostí a osobností: Historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav 2011, s. 22–32.
- RIEDL, Max Josef: *Das heutige Nordböhmen: Ein Tatsachenbericht in Wort und Bild*. München, Aufstieg-Verlag 1958.
- SCHOLL-SCHNEIDER, Sarah – SCHNEIDER, Miroslav – SPURNÝ, Matěj (eds.): *Sudetské příběhy: Vyhnaní, starousedlíci, osídlenci/ Sudetengeschichten: Vertriebene, Alteingesessene, Neusiedler*. Praha, Antikomplex 2010.
- SPURNÝ, Matěj: Krajina a paměť: Zkušenost českého pohraničí. In: KRAUSS, Marita – SCHOLL-SCHNEIDER, Sarah – FASSL, Peter (eds.): *Odchody a návraty: Vzpomínková kultura a životní příběhy sudetských Němců v českých zemích a Bavorsku ve 20. století*. Praha, Antikomplex 2015, s. 50–59.
- SPURNÝ, Matěj: *Most do budoucnosti: Laboratoř socialistické modernity na severu Čech*. Praha, Karolinum 2016.
- SPURNÝ, Matěj: *Očištěná společnost: Očista jako konstitutivní princip utváření poválečné české společnosti na příkladu českého pohraničí*. In: *Soudobé dějiny* 19, č. 2 (2012), s. 209–226.
- SPURNÝ, Matěj (ed.): *Proměny sudetské krajiny*. Domažlice, Nakladatelství Českého lesa 2006.
- SÝKOROVÁ, Jana: *Zmizelé domovy: Příspěvek k historii zlikvidovaných obcí v okrese Most*. Most, Okresní muzeum 2002.
- ŠTOGROVÁ, Jarmila: *Kaplička na návsi, křížek v polích: Almanach konference Místní komunita a drobné památky. Česká Lípa 13. – 14. 5. 2006*. Česká Lípa, Občanské sdružení Drobné památky severních Čech 2006.
- TOPINKA, Jiří: Zapomenutý kraj: České pohraničí 1948–1960 a tak zvaná akce dosídlení. In: *Soudobé dějiny* 12, č. 3/4 (2005), s. 534–585.
- VANĚK, Pavel: *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951–1955*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2008.
- VAŘEKA, Pavel – BALÝ, Radek – FUNK, Lukáš – GALUSOVÁ, Lucie: Archeologický výzkum vesnic středověkého původu na Tachovsku zaniklých po roce 1945. In: *Archaeologia historica* 33, č. 1 (2008), s. 101–117.
- VÁVRA, Jaroslav: Jedinec a místo, jedinec v místě, jedinec prostřednictvím místa. In: *Geografie* 115, č. 4 (2010), s. 461–478.
- VOTRUBEC, Ctibor: *Lidská sídla – jejich typy a rozmístění ve světě*. Praha, Academia 1980.
- WIEDEMANN, Andreas: „*Pojď s námi budovat pohraničí!*“: *Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952*. Praha, Prostor 2012.
- WOITSCH, Jiří: Etnologie studené války v České republice: Témata, přístupy, metody. In: *Národopisný věstník* 33, č. 2 (2016), s. 5–30.
- Zákon č. 169/1949 Sb. o vojenských újezdech. In: *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé: Ročník 1949*. Praha, Státní tiskárna 1949, s. 524–529.

Archivní prameny

- Archiv bezpečnostních složek Kanice u Brna (ABS), fond A 2/1 Sekretariát ministerstva vnitra I (A 2/1); fond A 6/1 Organizační a vnitřní správa ministerstva vnitra.
- Národní archiv (NA) v Praze, fond Sekretariát ÚV KSČ 1945–1951, archivní jednotka 135, svazek 17. Plán na organizované provádění bouraček v pohraničí, 3. 6. 1950.

Státní okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově, fond Místní národní výbor Jevišovka.

Články v periodikách

- Aus unserer Heimat: Tschechen zerstören systematisch unsere deutschen Dörfer. In: *Böhmerwaldler Heimatbrief für Heimatkreis Prachatitz* 12, č. 10 (1959), s. 16.
- Münichschlag: Aus der alten Heimat. In: *Der Südmährer: Mitteilungsblatt für die Kreise Znaim, Nikolsburg, Neubistritz und Zlabings* 11, č. 9 (1959), s. 422–423.
- PROCHÁZKOVÁ, Bára: Tady bydlí Thoreau: V okolí zaniklé vesnice Rajchěrov se opět vede boj o podobu zdejší unikátní krajiny. In: *Respekt* 22, č. 36 (2011), s. 40–41.
- SCHNEPP, Ota: Lapidárium připomíná deset obcí. In: *Deník Chomutovska* 12, č. 156 (2004), s. 17.
- So sieht es heute im Isergebirge aus: Ein Sonderbildbericht der „IR“. In: *Issergebirgs Rundschau: Heimatkundliches Mitteilungsblatt für die ehem. Bewohner des Jeschken Iser-Gaues/Gablonsers Heimatzeitung* 13, č. 18 (1956), s. 7.
- Vesnice duchů ožívají. In: *Magazín deníku Právo*, 4. 7. 2014, s. 10–12.
- Zaniklé obce ožívají ve Vintířově. In: *Mladá fronta Dnes – severní Čechy* 15, č. 157 (2004), s. 2.

Internetové odkazy

- Areál v Perštejně je plný majestátných kamenů: Připomíná zaniklé obce na Chomutovsku. [online] [2019-04-27]. <https://regiony.rozhlas.cz/areal-v-perstejne-je-plny-majestatnich-kamenu-pripomina-zanikle-obce-na-7411769>.
- Festival proměny oživil Jabloneček. [online] [2019-04-27]. <https://www.evsudybyl.cz/clanek/festival-promeny-ozivil-jablonecek-344/>.
- Proměny českého pohraničí na fotografiích Lukáše Houdka. [online] [2019-04-27]. <https://vltava.rozhlas.cz/promeny-ceskeho-pohranici-na-fotografiich-lukase-houdka-5085675>.
- Vesnice Neratov vstala z mrtvých. Farář a jedna rodina jí vrátili život. [online] [2019-04-27]. https://www.idnes.cz/bydleni/na-navstev/vesnice-neratov-bydleni-na-vesnici-zachrana-kostela.A170215_164801_dum_osobnosti_web.
- Vzteklina (1/6). [online] [2019-04-27]. <https://www.ceskatelevize.cz/porady/11066789428/vzteklina>.
- Zaniklé obce a objekty. Verschwundene Orte und Objekte. [online]. <http://www.zanikleobce.cz/>.
- Zmizely z mapy Jesenicka: Teď zaniklé osady lidé znovu objevují. [online] [2019-04-27]. https://sumpersky.denik.cz/zpravy_region/zmizely-z-mapy-jesenicka-ted-zanikle-osady-lide-znovu-objevuji-20130516.html.